

Manet's sprong in het diepe

Het Van Gogh Museum organiseert samen met twee Amerikaanse musea een breed opgezette tentoonstelling rond zeeschilderijen van Manet. Ze worden in relatie gebracht met werken van voorgangers en tijdgenoten.

EDOUARD MANET. IMPRESSIES VAN DE ZEE

T/m 26 september, Van Gogh Museum Amsterdam. Open: dagelijks 10.00-18.00 uur, vrijdags tot 22.00 uur. www.vangoghmuseum.nl
De tentoonstelling kwam tot stand in samenwerking met The Art Institute of Chicago en The Philadelphia Museum of Art.

DOOR STEVEN AALDERS

Als zestienjarige jongen scheept Edouard Manet (1832-1883) zich in als matroos naar Brazilië. Vele jaren later vertelt hij dat hij op het bovendek eindeloos naar de horizon tuurde. Het leert hem 'een lucht te construeren'. Tijdens de reis schrijft hij aan zijn moeder dat hij zich populair maakt met het tekenen van karikaturen van de bemanning, wat typerend is voor zijn levenslange fascinatie voor het menselijk bedrijf. Er huizen twee zielen in Manet: een van de romantics en een van de documentarist. Manet was een stadsmens. Hij schilderde geen landschappen maar bevolkte zijn doeken met Parijzenaars in bars, op terrassen en in het park. Zomers vierde hij met zijn familie vakantie aan de kust en portretteerde en passant het maritieme leven aan de rand van het water. De uit het dagelijks gegrepen motieven gebruikte hij om zijn grote thema te verbeelden, de schilderkunst zelf.

Al tijdens zijn studie bestudeert hij oude meesters in het Louvre. Voor Manet is de kunstgeschiedenis een even grote inspiratie als de werkelijkheid om hem heen. Veel van zijn doeken zijn schilderijen van schilderijen. In zijn *Olympia* (1863) citeert hij Titiaans *Venus van Urbino* en Rafaëls *Drie riviergoden* staan model voor de picknickende burgers in *Le déjeuner sur l'herbe* (1863). Hij houdt van tonale schilders als Velázquez, Goya en Frans Hals, om hun warme en koele schakeringen in grijs, hun zwart-witcontrasten en snelle penseelstreek. Tijdens zijn reis door Nederland, waar hij zijn vrouw Suzanne Leenhof leert kennen, bezoekt hij het Frans Halsmuseum in Haarlem en het Trippenhuys in Amsterdam. Critici uit die tijd als Eugène Fromentin en Charles Blanc herontdekken zeventiende-eeuwse Hollandse genreschilders als Vermeer en Terborgh. Hun afbeeldingen van het gewone dagelijkse leven stroken met egalitaire Republikeinse idealen. De positie van de schilderkunst wordt door de zojuist uitgevonden fotografie bedreigd in het weergeven van de werkelijkheid. Manet is een van de eersten die in antwoord hierop de specifieke kwaliteiten van het schildersmedium gaat benadrukken, de kwaststreek, de kleurvlak en het platte vlak. Zijn vernieuwende bijdrage ontstaat door te kijken naar zijn voorgangers, naar de traditie.

Zijn eerste zeegezicht, *De slag tussen de USS Kearsarge en de CSS Alabama* (1864), is een

Edouard Manet, 'Op het strand - Suzanne en Eugène Manet in Berck', 1873, olieverf op doek, 59,6 x 73,2 cm. Collectie: Musée d'Orsay, Parijs

FOTO: VAN GOGH MUSEUM

uitdaging schilderij. Het heeft een actuele gebeurtenis als aanleiding: een zeeslag tussen twee oorlogsschepen tijdens de Amerikaanse burgeroorlog voor de Normandische kust. Manet weet in dit grote, doorwerkte schilderij uiteenlopende invloeden te combineren waarmee het conservatieve genre van de zeeslag voorziet van een totaal andere lading. De hoge horizonlijn en de grote platte vlakken waarmee het schilderij is opgebouwd, neemt hij over van Japanse houtsneden, die op dat moment onder kunstenaars in een groeiende belangstelling staan. Tegelijkertijd put hij uit een andere bron, die van de zeventiende-eeuwse Hollandse zeeschilders Simon de Vlieger, Jan Porcellis en Ludolf Backhuysen. In een zeegezicht van die laatste, schrijft Blanc, spelen niet de schepen de hoofdrol maar de woeste zee. De overeenkomst tussen *Stormachtige zee* (1690) van Backhuysen uit het Louvre en Manet's zeeslag is opvallend, zoals de te hulp snellende boot links op de voor-

grond en de grijze rook van de zinkende Alabama, die een inventieve vertaling is van de donkere wolkenpartij boven de Hollandse wateren. En evenals bij Backhuysen spreekt de stem van het water, een groot koud blauwgrijs vlak, van een dreigende diepte.

De vakanties brengt Manet door in de badplaats Boulogne. De kust heet hier Côte Opale. Het is wat betreft kleur en atmosfeer een typisch Manet-decor. Anders dan het constante ultramarijn van de Méditerranée, is de noordelijke zee door het wisselend licht nu eens melkweit dan weer groen, blauw of grijs. Zwarte schaduwen van overdrijvende wolken scheren over het witte oplichtende strand. Hij schetst in notitieboekjes badgasten, zeilschepen en mensen in de haven. Terug in zijn atelier assembleert hij zijn aantekeningen tot composities waarin directe waarneming en herinnering samensmelten. Dit leidt tot prachtige strand- en zeegezichten, waarin het snelle transparante nat in nat schilderen overeenkomt met het vluchtige en vloeibare onderwerp. Altijd zorgen schepen, vissersboten of zwart gerokte figuurtjes voor een grafisch element. *De pier van Boulogne* (1868), in het bezit van het Van Gogh Museum, is een bijna abstracte compositie van verticalen en horizontalen. Het strakke ritme van de zwart geteerde balkenconstructie en de okerkleurige houten balustrade contrasteert met de wapperende zeilen en de ijle lijnen van het tuigage. Op de achtergrond lossen drie zeilboten op in het grijsblauw verschieft.

In navolging van zijn jongere collega Claude Monet (1840-1926), die zijn impressies zonder voorbereidende schetsen direct in de buitenlucht met olieverf op doek schildert, waagt ook hij zich aan het schilderen op locatie. De overeenkomsten en verschillen in schilderkunstige visie tussen de twee bijna naamgenoten zijn goed te zien aan de hand van twee strandtaferelen. Beiden portretteren twee figuren op het strand van dichtbij, als een snapshot. In Monet's versie *Het strand bij*

Trouville (1870) zijn de anonieme vrouwen slechts een onderdeel van het werkelijke onderwerp van het schilderij: de weersgesteldheid op een bepaald moment van de dag. Het waait en de zon breekt door het grijze wolkendek. Manet daarentegen richt zich in *Op het strand bij Berck* (1873) op de bezigheden van de figuren, het geconcentreerde lezen van de vrouw en het peinzende staren naar de zee van de man.

Monet is colorist. Hij vertelt geen verhaal. 'Ik ben maar een oog', zegt hij. Hij werkt in series, waarin hij het effect van het veranderende licht op een object op bijna wetenschappelijke wijze weergeeft. Hij kiest zijn motieven om hun picturale en archetypische karakter: rijen bomen, waterlelies, kerkfaçaden, hooi-

Van Gogh Museum toont Manet voor het eerst als schilder van zeegezichten

bergen en ook de zee. Monet deelt het vlak simpelweg horizontaal in tweeën en schildert de zee en de lucht zoals hij het ziet. In het opwindende *Brekende golven* (1881) zet hij met korte ritmische halen de beweging van de rollende golfslag voort in de binnen drijvende wolken, waardoor het hele vlak wordt geëlectriseerd. Het is midden op de dag. De zon schijnt. De kleuren zijn wit, fosforgeel, smaragdgroen, goudokker, licht- en donkerblauw.

In tegenstelling tot Monet zijn Courbet's mythische zeegezichten zwaar en massief van kleur en materie. Er gaat een enorme fysieke kracht van uit. De uit de bergachtige Jura afkomstige Gustave Courbet (1819-1877) noemt ze 'landschappen van de zee'. Met Mil-

let en Daumier sticht Courbet, analoog aan het naturalisme van Zola, de realistische school, die een sociaal-realistische kijk op de werkelijkheid stelt in plaats van een idealiserende. 'Ik schilder geen engel, want ik heb er nog nooit een gezien', zegt hij. In zijn werk vertaalt zich dat in een intensiveren van de realiteit door letterlijk de verf er met een paletmes dik op te leggen. Hij schildert een golf als een berg. De verf wordt een gestold moment in de eeuwigheid.

De zilvergrijze monochrome doeken van de Amerikaan James McNeill Whistler (1834-1903), die rond 1865 aan de Franse kust neerstrijkt, zijn een vroege uiting van de abstract expressionistisch preoccupatie met het sublieme, een kleine eeuw later. Hij gaat in het plat maken van de ruimte en het afsnijden van het beeld nog een stap verder dan Manet. In *Trouville (grijs en groen, de zilveren zee)* glijden zeilen over een onmetelijke water-vlakte, die opgebouwd is uit brede transparante horizontale kwaststreken.

Manet's laatste zeegezicht heeft net als het eerste een actuele aanleiding: *De ontsnapping van Rochefort* (1880-1881), de stoutmoedige vlucht van een politieke gevangene, de journalist Henri Rochefort, met enkele kompanen uit een koloniale gevangenis. In twee versies zien we het groepje mannen in een klein bootje op een onzekere zee. Het lijkt een metafoor voor de kern van Manet's kunst, zoals zijn vriend, de dichter Stéphane Mallarmé, zei: elk nieuw schilderij is als een sprong in het diepe. Dit beeld van een romantisch modernistisch kunstenaarschap geldt nog steeds. Er is een schilderij uit 1979 van René Daniëls, waarop een verlaten boot dobbert op een woelige zee. Het vertoont een sterke overeenkomst met Manet's tweede versie. Het zou het scheepje kunnen zijn van een andere Nederlandse kunstenaar, Bas Jan Ader, die in 1976, als performance, in Nantucket, New England, van wal stak voor een solitaire Atlantische overtocht maar nooit aankwam.